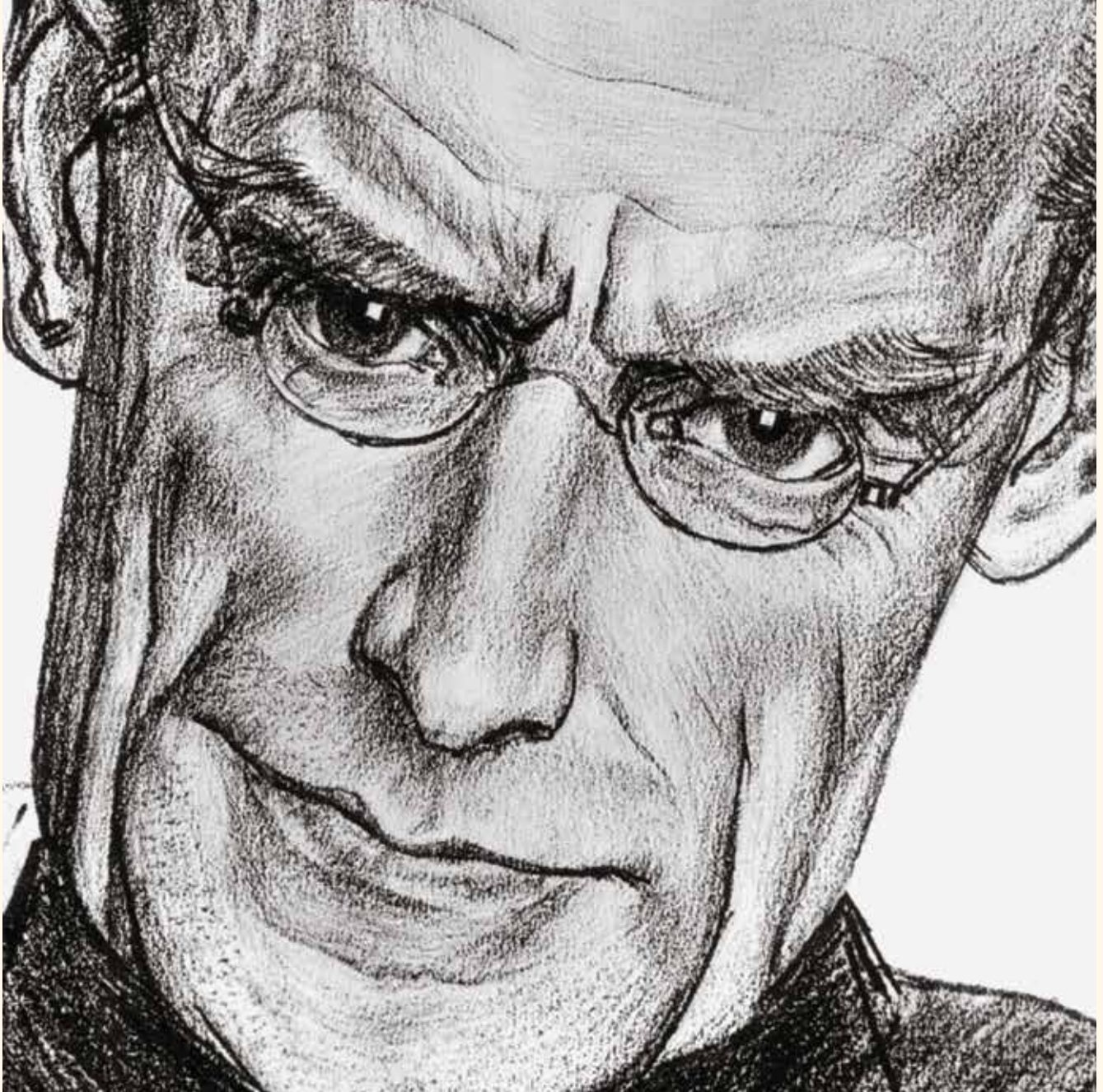

Kapelaan Alphons Ariëns, 'mens van koninklijke liefde'

Het was in de zomer van 1907. Een zonderling heer zwierf door het Gelderse dorp Steenderen.¹ Losjes gekleed, met lang pikzwart haar, een fijne puntbaard en zachte ogen in zijn breed, bruin, Indisch gezicht. Deze stoer-geschouderde Javaan logeerde op de pastorie. 'Wat deed hij daar toch?', vroegen de dorpingen zich af.

De vreemdeling maakte lange wandelingen en rustte op een beschaduwde plekje in de tuin. Zulke heren namen het er maar van! Die heer was Jan Theodoor Toorop, een vijftiger toen, sinds kort katholiek, erkend kunstenaar, met Vincent van Gogh en Mondriaan vormde hij de Grote Drie van de Nederlandse schilderkunst aan het begin van de vorige eeuw.

Toorop was in het dorp aan het werk, hij tekende de pastoor, Alphons Ariëns, een idee van Gerard Brom, die later een biografie van de Steenderense pastoor zou schrijven.² Als Jan Toorop een portret van de pastoor zou tekenen en daarvan een ets zou worden gemaakt, voor verkoop, kon er heel wat geld worden ingezameld voor het op te richten Dr. Ariëns Fonds. Toorop stemde in, maar het viel hem tegen, de pastoor tekenen was niet eenvoudig, de beweeglijke snel wisselende gelaatstrekken waren niet gemakkelijk vast te leggen. Maar het lukte, toen Alphons aan zijn bureau zat te zwoegen op de tekst van een redevoering. Het resultaat werd een krachtige, wat scheef staande kop met markante plooien, samentrekkende wenkbrauwen, diepe lijnen aan weerszijden van de mond, spitse, wat uitstekende oren en een dun brilletje. Niet iedereen was blij met het resultaat. Was dit hun vrolijke, veerkrachtige jonge Ariëns? Anderen vonden dat het Toorop was gelukt 'de binnenkant van deze grote man' in het portret vast te leggen. De actie was geen succes, de etsen bleken moeilijk te verkopen, uiteindelijk zijn ze voor een prikje of soms niks weggegeven.

In Enschede staat een imposant kunstwerk, een

Peinzend kijkt Alphons Ariëns uit over het plein dat naar hem werd genoemd, tegenover de HTS.

standbeeld van Ariëns, op een voetstuk, van de hand van de beeldhouwer August Falise.³ Peinzend, de linkerhand aan de wang, staat Alphons daar, gegoten in brons, op een sokkel van grijs graniet, ten voeten uit, in simpele toog met cingel, op één van de mooiste plekken in de stad, op het plein dat vroeger de herinnering levend hield aan de grootste zeeheld van ons land Michiel de Ruyter en nu de naam draagt van dr. Alphons Ariëns. Het beeld van de 'rooie priester', zoals hij wel eens werd genoemd vanwege zijn hoofdrol in de sociale strijd en de katholieke vakbeweging, werd op 16 juni 1934 onthuld door Zijne Hoogwaardige Excellentie monseigneur J.H.G. Jansen, aartsbisschop van Utrecht.

... de nederige Ariëns, die zo wars was van elk publiek eerbetoen. Hij prijkt er niet in de schitterende capa magna, waarop zijn doctorstitel hem het volste recht gaf; hij prijkt er niet in het purper, dat hij als Monseigneur gerechtigd was te dragen. Neen, hij staat er, zoals de oude generatie hem heeft gekend, gewaardeerd en liefgehad. En de rook- en roetwolken, die uit de hoge fabrieksschoorstenen neerdwarrelen op den rustelozen kapelaan Ariëns, die altijd werkend, altijd zwoegend rondtrok, leggen nu hun zwarte vlokken rond de bronzen herinnering aan die mens van koninklijke liefde.⁴

De aartsbisschop memoreerde dat Alphons Ariëns 'het mooiste stuk van zijn leven' in Enschede had gestaan, 'de stoere strijder, onoverwinbaar in de hitte van de dag en in storm en regen en hagelstralen'.⁵

Alphons Ariëns was geboren in Utrecht.⁶ Tien jaar oud verhuisde hij in de herfst van 1870 naar Rolduc in Kerkrade, om er zijn gymnasiumdiploma te halen.⁷ Over zijn toekomst dacht Alphons in het Zuid-Limburgse land vaak na. Uiteindelijk besloot hij priester te worden, wanneer hij na het Grootseminarium Rijenburg in Driebergen zijn studies theologie en filosofie in Rome achter de rug had. Tijdens en ook na zijn studie had Alphons door Italië gezworven, om land en volk te leren kennen. Door alle persoonlijke contacten, in Rome en andere steden en streken van Italië, had hij het lot van het arbeidersproletariaat leren kennen.⁸ In de marmermijnen van Carrara zweetten en zwoegden mannen en jongens, uren achtereen. In zwavelmijnen op Sicilië sprak hij met mannen, die voor onmenselijk zwaar werk zeven dubbeltjes op een dag verdienden, de jongens maar een kwartje. Hij zag ze met blokken zwavel op hun rug de trap oplopen.⁹ 'Rome heeft me ontdood', zou Alphons later bekennen. Voortdurend stelde hij zich de vraag hoe hij datgene wat hij had geleerd en ervaren, kon laten kristalliseren, niet direct op de preekstoel of in de collegezaal, maar 'op de pleinen van het sociale leven'.¹⁰

Geen roomse stad

Enschede was in die jaren zeker geen katholieke stad, slechts één van de drie inwoners was 'rooms'. De pro-

testanten vormden de meerderheid en bezetten de hoogste posities in bedrijfsleven en openbaar bestuur. Eén katholieke kerk was er, aan de Oude Markt, tegenover de Grote Kerk. Tot verrassing van velen benoemde aartsbisschop mgr. P.M. Snickers in 1886 de jonge Alphons Ariëns – hij was 26 – tot kapelaan van de Sint Jacobusparochie. Een wetenschapper, doctor in de godgeleerdheid, naar het roerige textielstadje? Velen in zijn omgeving verwonderden zich over zijn benoeming. Iedereen verwachtte dat de gestudeerde jongeling, in Rome gepromoveerd tot doctor in de theologie, een professoraat aan het grootseminarie in Driebergen zou krijgen aangeboden, of een bestuurszetel in het bisdom. Maar het werd een 'onaanzienlijke functie', in een achterhoek van het bisdom, in een stad met ruim twaalfduizend inwoners, van wie de meesten in de katoenindustrie werkten. Zelf was hij verheugd over zijn benoeming in Enschede, daar kon hij werken op een 'plein van het sociale leven'.

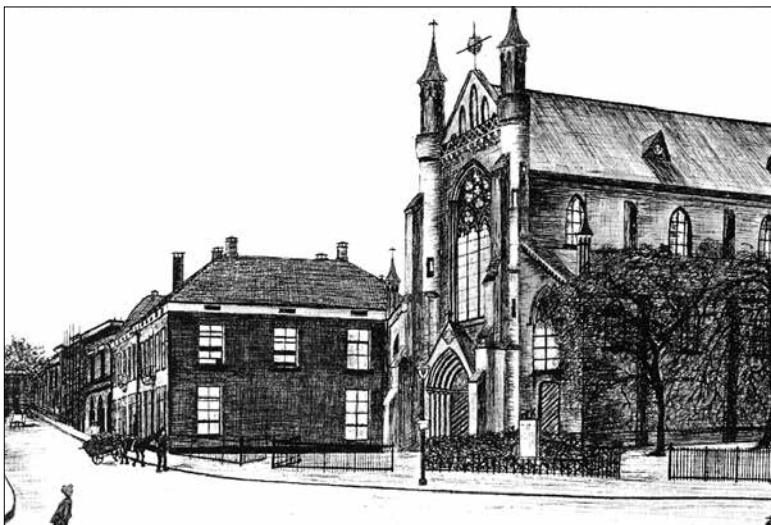
De parochianen, Tukkers, altijd wat afwachtend, moesten wel even wennen aan de jonge kapelaan. Ze bekeken hem met wat achterdocht, die broodmagere priester. 'Het vet zit 'm niet in de weg', vonden kerkgangers, toen Alphons voor het eerst de H. Mis had opgedragen. Verbaasd waren ze dat Alphons in de parochie op huisbezoek ging. Hij wilde alles weten, hoeveel ze verdienden, of ze rond konden komen, hoe lang ze in de fabriek moesten werken, wat ze vonden van hun bazen en de fabrikanten. Was de kapelaan soms een rijkeluikind, naar Twente gestuurd om voor de fabrikanten te spionneren? Maar al gauw werd duidelijk dat Ariëns zeker geen paladijn was van de fabrikanten, maar zich wilde inzetten voor de belangen van de arbeiders.¹¹ De moeder van de schrijver Gerard van het Reve, grootmoeder van de dichter Gerard Reve – de familie woonde aan de Veenweg – was enthousiast:

Men sprak met respect over hem, omdat hij geen blad voor de mond nam en fulmineerde tegen de rijke, goddeloze fabrikanten, die zich om de ellende van de arbeiders niet bekommerden.¹²

Voor Alphons Ariëns was het duidelijk, in deze arme fabrieksstad wachtte hem een zware taak. Was zijn interesse voor de belangen van arbeiders ontwaakt in Italië, wat hij in Enschede zag en meemaakte, vroeg om een snelle, weloverwogen actie.

' t Kapleunke'

In 1886 was Enschede het industriële centrum van Twente, één van de grootste fabrieksregio's in Nederland. Een fraaie stad was het niet, volgens Alphons Ariëns, eerder 'de lelijkste stad van Nederland', zoals hij later aan een vriend schreef. Bij zijn aankomst op het station in Enschede, op weg naar de pastorie van de Sint Jacobus Kerk, zal hij zich zeker hebben verwonderd over die merkwaardige mengelmoes van stomende schoorstenen en statige stadsvilla's, in het hartje van de stad.

Bij de komst van Alphons Ariëns, in 1886, was er in Enschede één katholieke kerk, de Sint Jacobus Kerk op de Oude Markt, tegenover de Grote Kerk.

Diep geraakt was Ariëns door wat hij tijdens zijn huisbezoeken zag en hoorde in de Krim, de oudste arbeidersbuurt van de stad, waar veel katholieke gezinnen in krotten woonden, 'een paar honderd huizen vol onzindelijkheid en onzedelijkheid', waar alleen een bestoven wijwaterbakje verwees naar de geloofsovertuiging van de bewoners. Biograaf Gerard Brom schreef: 'Dit was nu de man met zo'n fijne smaak en zulke gevoelige zenuwen, die stinkende krotten binnendrong, smerige kinderen redde of, wat nog zwaarder viel, dronken kerels en gemene wijven bekeerde.'¹³ Brom beschreef ook de arbeidsomstandigheden in de fabrieken:

Ze kloten 's morgens vóór zessen al naar de fabriek, vanwaar ze 's avonds na achten terug sjokten, wanneer verschillenden nog zo lang mogelijk op hun eigen stukje land gingen werken. Het was een sjofele stoet op klompen en met een blikken koffiekkan. Daartussen schoven bleekneusjes van kinderen, die de slaap in hun ogen hadden en het grootste deel van het jaar in het donker liepen, als schimmen mee. Een werkweek van 66, kort tevoren nog van 80 uur, leefden mannen en vrouwen binnen een ruimte, die om het garen vochtig te houden, de hele dag met hete stoom volgeblazen werd. Het licht was slecht, de lucht nog slechter. Het gewone middagmaal bestond volgens de gangbare termen uit een schaal aardappelen [...], waardoor maagkwalen bij zo'n ondervoeding even gewoon waren als longtering bij het geregeld inademen van oliestank en vezelpluizen.¹⁴

Ariëns ontdekte tijdens zijn huisbezoeken, dat de leef- en werkomstandigheden van de Enschedese arbeiders deerniswekkend slecht waren.

Liefde en rechtvaardigheid

Voor Ariëns werd het steeds duidelijker, katholieke arbeiders zouden zich moeten organiseren, zich bundelen in eigen zelfstandige – bestuurlijke – verbanden. De emancipatie van de arbeidende stand was vooral een zaak van de arbeiders zelf, een product

In de jaren negentig van de negentiende eeuw beleefde Enschede een opmerkelijke groei van het aantal textielarbeiders, onder hen waren veel katholieken. Het aantal parochianen van de Sint Jacobus Kerk nam snel toe. Er moesten dus een tweede katholieke kerk en een tweede katholieke lagere school komen. Besloten werd een kerk te bouwen op een deel van de tuin van het voormalige logement Het Amelink aan de Oldenzaalsestraat, tegenover de spoorlijn naar Gronau. Op aandrang van Alphons Ariëns kreeg de nieuwe kerk de naam van Sint Jozef, de patroonheilige van timmerlieden en metselaars. Jos Cuypers, zoon van Nederlands bekendste architect van neogotische kerken Pierre Cuypers, was de architect.⁴⁵ Naast de kerk werd midden jaren negentig van de negentiende eeuw de Sint Jozefschool geopend, die later verhuisde naar de Molenstraat.

van hun eigen creativiteit, onafhankelijk van klerikale of patronale instanties. Het 'kerkvolk' moest zijn eigen weg kiezen en binnen een bepaald economisch en maatschappelijk bestel zijn eigen lot in handen nemen.¹⁵ Geleidelijk kreeg het plan van Ariëns katholieke arbeiders te organiseren, om met kracht en succes in de sociale strijd tussen arbeid en kapitaal te kunnen meevechten, meer vorm. Zijn idee was een katholieke arbeidersvereniging te stichten, die vanuit de katholieke beginselen voor de rechten van de arbeiders moest opkomen, vooral ook om de opkomst van het socialisme te bestrijden. Niet door klassenstrijd, maar door liefde en rechtvaardigheid moest het sociale vraagstuk worden opgelost.¹⁶ Op 24 november 1889 richtte Ariëns de R.K. Arbeidersvereniging Sint Joseph op.¹⁷ Sint Joseph was geen strijdbare vakbond, maar een standsorganisatie met een ethisch-religieuze functie: de zedelijke en geestelijke verheffing van de arbeider, door middel van gezellig samenzijn, stichtende voordrachten en culturele avonden.¹⁸ Het Leitmotiv, verwoord door Ariëns, was: 'De vereniging wil eerst den mensch en door den mensch de toestand hervormen.'¹⁹

Enschedese fabrikanten schrokken, nu na de socialisten ook de katholieken zich verenigden, ook al leek het erop dat het bij de katholieken voorlopig om godsdienstige en maatschappelijke belangen ging, want de vereniging wilde arbeiders opvoeden tot volwaardige burgers en overtuigde christenen. Maar Alphons Ariëns ontdekte dat een standsor-

ganisatie als zijn RKAV Sint Joseph nauwelijks een vuist kon maken. Dat lag mede aan de organisatiewijze van deze katholieke arbeidersorganisatie. Niet de arbeiders hadden het voor het zeggen, maar het episcopaat. Ariëns was als geestelijk adviseur de tussenpersoon tussen 'Utrecht' en de leden. Ook de doelstellingen van Sint Joseph sloten elke vorm van verzet uit. De RKAV Sint Joseph wilde wel de godsdienstige en maatschappelijke belangen van de arbeider bevorderen 'en hem vrijwaren tegen antichristelijke invloeden', maar over enige actie werd niet gesproken. Zang, toneel, gezellig samenzijn en antisocialistische vorming overheersten in de beginjaren. Maar de staking in Almelo en de rol van Sint Joseph in die moeilijke maanden sterkten Ariëns in zijn langzaam groeiende overtuiging, dat hij een regionale, katholieke vakorganisatie van fabrieksarbeiders moest oprichten, die vooral strijdbaar opkwam voor belangen en rechten van de katholieke werklieden. Op ervaringen van anderen kon hij niet afgaan, want in Nederland bestond zo'n vakorganisatie niet.²⁰

Eerste katholieke vakbond

Ariëns wilde vooral een sterke organisatie, geen nietig bondje dat geen vuist kon maken. Op 14 januari 1891 hield hij in het café van Jochem Hemken aan de Noorderhagen een toespraak voor ongeveer driehonderd arbeiders uit Enschede en Lonneker. Ariëns pleitte met het vuur en enthousiasme hem

eigen voor het oprichten van de RK Twentsche Fabrieksarbeidersbond.

Deze bond beoogt [...] U tot goede strijders te maken, strijders voor waarheid, vrijheid en recht. Ieder Uwer op zichzelf kan niet veel: maar allen tezamen zijt gij een groote macht, mits gij U maar organiseert, mits gij slechts één weg uitgaat, een weg aangewezen door beproefde leiders, die gij zelf daartoe uit Uw midden kiest. [...] Drie belangen zijn er, die door dezen Bond zeker gehandhaafd en bevorderd zullen worden: 1° Uwe godsdienstige belangen, waarmede die der zedelijke gelijke tred houden. 2° Uwe stoffelijke belangen. 3° Uwe rechtsbelangen.

Hoewel de nieuwe bond van Ariëns een strijdende vakorganisatie wilde zijn, zag zij de werkstaking niet als het aangewezen instrument om fabrikanten tot andere gedachten te brengen, eerst moest het minnelijke overleg worden beproefd. Ariëns zette zich in zijn toespraak fel af tegen de socialisten: 'Wij zijn veel begeeriger dan de socialisten. Zij willen een Paradijs op de aarde, wij willen ook een Paradijs in de Hemel.' Zo formuleerde de kapelaan het doel van de nieuwe bond, die in Twente al snel kortweg De Bond werd genoemd: het bevorderen van godsdienstige, zedelijke, maatschappelijke belangen van de katholieke arbeiders, met inzet van alle middelen die niet tegen de katholieke godsdienst indruisen en door het bestuur waren goedgekeurd.

Ariëns zette zich in niet mis te verstande bewoordingen af tegen het socialisme. Als het socialisme, de tweede maatschappelijke stroming in Europa, het katholicisme overwon, stelde hij, dan was het gedaan met godsdienst, zedelijkheid en vrijheid. Wat er honderd jaar geleden was gebeurd tijdens de Franse revolutie, mocht zich niet herhalen. De enige die 'met Gods genade' kon zeggen: 'Dat zal niet gebeuren!', was volgens Ariëns 'de aaneengesloten katholieke arbeidersstand'.²¹ De kapelaan bereikte zijn doel, want die avond werd de RK Twentsche Fabrieksarbeidersbond opgericht. Het was een historische dag in de geschiedenis van sociale strijd in Nederland. Hier werd het fundament voor de katholieke vakbeweging in Nederland gelegd. De Twentse bond was de eerste katholieke vakbond in Nederland, niet te verwarren met de standsorganisatie RKAV Sint Joseph.

Bier, jenever en tabakswalm

Alphons Ariëns had met zijn standsorganisatie Sint Joseph en de Fabrieksarbeidersbond in heel wat lokalen vergaderd. Het katholieke jongensschooltje van Piet aan de Haverstraat – tegenwoordig de Oude Markt – was niet bepaald ideaal voor bijeenkomsten, het was één van de meest ongezellige ruimten in de stad. Ook diverse cafés voldeden niet, de jeneverfles kwam er te vroeg op tafel. De oplossing was volgens Ariëns een eigen onderkomen. Daarom kocht hij in

augustus 1890 met van her en der bijeengesprokeld geld een stuk grond aan de Oldenzaalsestraat, waar vroeger de boerderij van de familie Schreurs stond.²² Als bouwmeester koos hij zijn leeftijdgenoot Jos Cuypers, zoon van de bekende kerkenbouwer Pierre Cuypers. Maar Herman Schaepman, de in Tubbergen geboren voorman van de katholieke beweging, stuurde zijn oud-leerling aan het Grootseminarium Rijsenburg een brief waarin hij diens keuze ten sterkste afkeurde. Cuypers was veel te duur, Alphons had beter moeten weten. Schaepman, aanhanger van het Sint Bernulphusgilde, had liever gezien dat Alphons als een 'Utrechts kind' een Utrechtse architect had gekozen.²³

Ariëns gunde Jos Cuypers echter de opdracht, want Jos was niet alleen een aangetrouwde neef, hij kende hem vooral van zijn schooljaren in Rolduc.²⁴ Ook had Alphons met Jos en de schilder Jan Dunselman een reis door Italië gemaakt, waarbij ze onder meer het stadje Tivoli bezochten, op zo'n dertig kilometer van Rome.²⁵ Maar nog vóór de opening van het arbeidershuis moest Alphons erkennen, dat hij inderdaad een verkeerde keuze had gemaakt. De kapelaan biechtte eerlijk op, dat dit huis zijn kruis was, het 'grootste dat hij ooit in zijn leven had getorst. Cuypers is me bitter slecht bevallen: kostbaar en onpraktisch in hoge mate.'²⁶ Maar Enschede had wel een landelijke primeur, want het eerste arbeidershuis voor katholieke werklieden in Nederland stond aan de Oldenzaalsestraat. Jos Cuypers zou in 1893-1894 ook de Sint Jozef Kerk aan de Oldenzaalsestraat bouwen.²⁷

Pittige geur van verse koffie

Alphons vond dat er in Enschede een tehuis voor onbehuisden moest komen, om het verwaarloosde deel van het volk uit de kroeg te houden.²⁸ Hij nam een kijkje bij het kleine koffiehuis in de Walstraat, Het Blauwe Kruis, van de afdeling Enschede-Lonneker van de Nationale Christelijke Geheelonthouders Vereniging.²⁹ Maar Ariëns wilde meer dan een omgebouwde woning. Hem stond een gezellig ingericht koffiehuis voor ogen, waar de gewone man met de smalle beurs terecht kon voor een goede kop koffie

Jos Cuypers ontwierp het gebouw Tivoli, dat nog steeds aan de Oldenzaalsestraat staat. Hier moest volgens Ariëns voor gezelligheid worden gezorgd, voor 'zonnestralen door zang, dans en toneel op de levensbaan van de arbeider'.⁴⁴ Tivoli werd een gezellig honk voor katholieke arbeiders, die er op zondagavond kwamen kaarten, dammen, schaken, kegelen, biljarten, zingen, toneelspelen en nog veel meer.

Op 7 januari 1899 ging het Volkskoffiehuys open.

of thee, een glas melk, kwast of limonade. Het moest geen café worden, waar je in de gelagkamer de zwoele dampen van bier en jenever opsnoof, maar de pittige geur van vers gezette koffie.³⁰

Sommigen spoorden de kapelaan aan zelf een onderneming te beginnen, maar Alphons was geen ondernemer, dat wist hij, en stelde voor te gaan praten met bevriende fabrikanten. Krachtige steun kreeg hij van de pas getrouwde Ludwig van Heek, firmant van Van Heek & Co., een zoon van Gerrit Jan van Heek, die voorzitter was van het burgerlijk armbestuur en ook voorzitter werd van de nieuwe, in 1908 opgerichte Vereniging tot Exploitatie van Volkskoffiehuizen.³¹ Deze vereniging had als doel 'om aan jongelieden, kleine kooplieden en venters een plaats van rust en ontspanning te bieden, waar zonder aandrang om iets te verteren, gelegenheid was om voor weinig geld goede en voedzame dranken of tenminste onschuldige volksdranken te verkrijgen'.³² Alphons had een goede keuze gedaan met het kwartet ondernemers:

Tot verbazing van de kapelaan wisten die zakenmannen van een gulden een daalder te maken, een kunst die ze hem onmogelijk konden bijbrengen, omdat hij de gulden daarvoor te kort

Ludwig van Heek: 'Weldoener voor armsten der armen'

Alphons Ariëns is tot zijn dood bevriend gebleven met Ludwig van Heek. Hij prees de fabrikant om diens eenvoud, werkzaamheid, goedheid en het sociaal inzicht, 'waarmede hij de christelijke gelijkheid met de daad aanvaardde', volgens biograaf Gerard Brom.⁴¹ In zijn laatste levensjaren – Alphons overleed in 1928 – schreef hij in een brief aan zijn executeur-testamentair: 'Tot mijn bijzondere niet-katholieke vrienden reken ik op de eerste plaats Ludwig van Heek te Enschede, die dertig jaar de directie van De Volksvriend wilde voeren, waardoor hij een weldoener was voor de armsten der armen'.⁴² In zijn werkkamer in de pastorie van de Sint Jacobus Kerk hing een portret van Ludwig van Heek, samen met een foto van J.C. van Marken, de Delftse industrieel die een bemiddelende rol speelde tijdens de stakingen in Almelo in 1888, waar Alphons hem had gesproken. Beide portretten werden geflankeerd door vele foto's van arbeidersverenigingen.

in de handen hield. [...] Hij stond te kijken toen de miljonair Van Heek voor de zuinigheid een paar dubbeltjes goedkoper behang uitkoos.³³

Vier fabrikanten legden ieder duizend gulden op tafel. Ze huurden een kroeg in de Krim en maakten er een gezellig honk van.³⁴ Op 7 januari 1899 ging het Volkskoffiehuys open. De kapelaan had het huis Vrede willen noemen, maar het werd De Volksvriend. Het was druk bij de opening, het huis ...

... zat toen propvol dronken lui en de stichter vond dat het zó juist prachtig ging, omdat de inrichting als een toevlucht voor daklozen bedoeld was in de beruchte wijk, waar op elke honderd mensen een kroeg stond. 's Winters mochten de leeglopers zich daarom vrij komen warmen.³⁵

De vier geldschietters hielden de touwtjes strak, De Volksvriend moest zichzelf kunnen bedruipen en het aandelenkapitaal moest wel elk jaar een stevige rente opbrengen, dat was het doel. De winst moest komen van de logeerkamertjes die ze op zolder hadden laten timmeren. Voor een dubbeltje konden de gasten de nacht doorbrengen en de volgende ochtend stond er een gratis kop koffie klaar. Ariëns was enthousiast, de zaak liep buiten verwachting goed, de grootste schavuiten slobberden in De Volksvriend koffie en thee. Later konden gasten ook het middagmaal gebruiken.

Ludwig van Heek en de medeaandeelhouders hielden nauwlettend toezicht op de gang van zaken. Omdat omzetten en winst stegen, besloten ze in 1902 het pand te kopen. Ze lieten het voor vijftienduizend gulden verbouwen en uitbreiden tot drie verdiepingen met 25 slaapkamers.³⁶ Het jaarverslag over 1909 meldde dat ...

... speciaal de gaarkeuken langzamerhand in een behoefte voorziet voor die arbeiders, welke wegens den verren afstand van hunne woning, toch 's middags voor weinig geld een warm en krachtig middagmaal wenschen te gebruiken.

Ook bleek dat het aantal overnachtingen steeg. Bewoners van de Krim, voor wie De Volksvriend in beginsel was bestemd, kwamen er weinig, soms om een doosje sigaretten te halen, of wat snoep of chocolade, maar verder kwamen ze niet. Waarom niet? Omdat er geen alcohol werd geschonken. De mannen en vrouwen bleven hun kroeg trouw.³⁷ De stichting kocht nog enkele naastliggende panden aan en door verbouwingen ontstond een complex met 43 kamertjes, een eetzaal en een ontspanningsruimte. Al snel bleek dat vooral de gaarkeuken in een behoefte voorzag.

In de Tweede Wereldoorlog, toen de buurt rondom de Krim – de laatste krotten waren in de jaren dertig afgebroken – werd gebombardeerd, bleef De Volksvriend gespaard. Naderhand is het volkskoffiehuys annex logement afgebroken, om plaats te

De kunstenaar Klaas Bernink tekende in 1977 het gebouw Concordia aan de Markt. Het werd naar een idee van Alphons Ariëns gebouwd, op het terreintje waar voorheen het katholieke schooltje van Piet Schilling had gestaan.

maken voor de Boulevard 1945. Op deze plek werd het nieuwe hoofdkantoor gebouwd.³⁸ De Volksvriend verhuisde naar de Willemstraat en later naar het voormalige hotel Hof van Holland aan de Molenstraat.³⁹ Daar viel het doek voor het opvanghuis, dat als particulier logement werd voortgezet.⁴⁰

'Roomse bijenkorf'

Alphons Ariëns ontdekte al vrij snel na de opening van Tivoli dat het gebouw aan de Oldenzaalsestraat voor velen te ver van de binnenstad lag, het was ook ondoelmatig en zeker niet gezellig. Negen jaar na de opening, in oktober 1900, kon hij het pand voor 22.000 gulden verkopen aan de Sint Aloysiusvereniging, die een erfenis had gekregen en dat geld zinvol wilde besteden. Ariëns droomde van een gloednieuw gebouw in de binnenstad van Enschede, dat

een thuis zou zijn voor alle katholieke verenigingen, waar katholieke arbeiders en middenstanders vrij in en uit konden lopen. De naam voor het gebouw had hij al bedacht, Concordia moest het heten, om de eendrachtige samenwerking tussen de katholieken in Enschede te symboliseren. Het geld was zoals altijd een probleem, maar vooral bevriende ondernemers in het zuiden van het land, die de Enschedese kapelaan wilden steunen, tastten gulhartig in hun welgevulde beurzen.

Dat Concordia moest verrijzen aan de Haverstraat, aan dat deel dat later de Oude Markt ging heten, in het hart van de stad, was wel zeker. De oude jongensschool van Piet Schilling – de geboorteplaats van de katholieke vakbeweging – zou moeten worden verkocht, vonden sommigen. 'Niet doen', raadde Ariëns aan, 'koop liever het aangrenzende terrein er bij.'

Na de afbraak van het katholieke jongensschooltje en het huis van hoofdonderwijzer Koop zou een prachtige plek ontstaan voor Concordia. Ariëns kreeg de instemming van ieder. De Enschedese architect A.L. Clemens maakte een ontwerp, dat de Amsterdamse architect Jac. A. van Straaten jr. – die de komende jaren het gebouw van De Bijenkorf in Amsterdam zou bouwen – op enkele punten verbeterde, pro deo.

In 1902 kon de Concordia worden geopend. Het gebouw maakte de katholieken in de stad minder afhankelijk van de neutrale particuliere instellingen als volksbibliotheek, spaarfonds, muziek- en sportverenigingen, vakverenigingen, bouwverenigingen en het had een eigen sociëteit en schouwburg, een 'roomse bijenkorf' dus, het gedroomde thuis voor de Enschedese katholieken. Op 20 mei 1901 werd de bouw aanbesteed, in aanwezigheid van Ariëns. Enkele dagen later kreeg hij het bericht dat 'Utrecht' hem had overgeplaatst naar het Gelderse dorp Steenderen, waar hij pastoor werd.

In de nacht van de Eerste op Tweede Kerstdag

1909 brandde Concordia af. Rond elf uur 's avonds brak de brand uit. Twee Duitsers uit Gladbach konden op het nippertje van zolder worden gehaald, met een hoge trap die omstanders in allerijl uit de Krim hadden gehaald. Weinig kon er worden gered. Documenten en vaandels van de katholieke arbeidersvereniging gingen in vlammen op, waardoor volgens de Franciscaan Lohman 'waardevol bronnenmateriaal voor de geschiedvorsing van de sociale beweging in ons land verloren is gegaan'. Ariëns kreeg een telegram van zijn opvolger in Enschede, kapelaan H.Th. de Bouter. Gelukkig nam hij het bericht kalm op, hij vroeg wel of het gebouw goed verzekerd was. Ariëns drong er op aan voor de herbouw niet de lokale architect Clemens te kiezen, die kon onvoldoende kwaliteit leveren, maar adviseerde met enige aandrang Van Straaten jr. in te schakelen, die op dat moment werkte aan zijn creatie op de Amsterdamse Dam. Hij vond dat deze architect zich een bouwmeester had getoond, die nog oog had voor stedenbouwkundige schoonheid voor het Enschede van toen.

De 'bijenkorf' bleef Ariëns boeien en vanuit Steenderen bemoeide hij zich intensief met de plannen om Concordia te herbouwen. Enkele maanden na de brand, in het voorjaar van 1910, presenteerde Van Straaten jr. zijn ontwerp. Ariëns: 'Ik heb [daarvan] met mijn kapelaans genoten en verbeeld me dat het een typisch-leuke inrichting zal worden', schreef hij in een brief aan de administrateur Georges Köster in Enschede. Maar het gemeentebestuur, nog onder indruk van de brand en bang geworden voor herhaling, keurde het plan niet goed. B&W hanteerden de brandveiligheidsvoorschriften zo star, dat op de bovenverdieping van het nieuwe gebouw geen gezellig ingerichte ontspanningszaal mocht komen. Volgens Ariëns had het gemeentebestuur zijn idee 'genekt'. En de financiering liep ook niet van een leien dakje. Ariëns sprak zelfs een schatrijke oom van een Belgische kennis aan om bij te dragen in de kosten van de herbouw. Uiteindelijk kon de aannemer aan de slag. Het gebouw Concordia staat nog steeds fier op de Markt. Nog altijd is het een druk bezochte ontmoetingsplek voor stadgenoten, maar nu voor iedereen, de 'roomse bijenkorf' is verleden tijd.⁴³ Concordia is tegenwoordig een cultureel centrum, voor theater, film en exposities.

Alphons Ariëns is een levende legende in Enschede. Dat bleek in 2013-2014, toen de Alfonsusschool en de Ariënschool in Enschede een project uitvoerden, onder het motto 'Alphons Ariëns, een man van deze tijd'. In de TwentseWelle was een tentoonstelling ingericht over de textielindustrie in Twente. De kinderen wandelden door de stad, langs plaatsen van herinneringen aan de kapelaan, zoals het standbeeld van Ariëns op het Ariënsplein, het gebouw Concordia aan de Oude Markt en de pastorie naast de Sint Jacobus Kerk waar Alphons tot 1901 woonde. De kinderen schilderden iconen en maakten ook dit kleurrijke keramiek, met tal van verwijzingen naar de textielindustrie.